

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ШЛЯХ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

A COGNITIVE APPROACH TO LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A WAY TO IMPROVE STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Медвідь Н.С.,

orcid.org/0000-0002-9251-3238

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови, літератури та методи навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Малінська Г.Д.,

orcid.org/0000-0001-8554-7926

доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету

У статті представлено ідею впровадження когнітивного підходу у викладання української мови та надано основні визначення «когнітивних принципів», «когнітивної компетенції» та «когнітивних навичок». Мета статті передбачає з'ясувати роль й можливості використання когнітивно-комунікативного методу в процесі навчання української мови. Попри теоретико-практичні досягнення в розв'язанні порушеної проблеми, залишається недостатньо розкритим питання системи методів когнітивно-комунікативного розвитку здобувачів освіти, дієвих технологій формування навичок комунікації, що зумовило актуальність дослідження. Когнітивний підхід в освіті ґрунтується на принципах усвідомленості та активності, розвитку та навчання, узгодженості та послідовності, зв'язку теорії та практики. Три основні цілі когнітивної освіти – формування мовної та метамовної свідомості, розвиток лінгвістичного мислення та виховання засобами мови. Комунікативні методи та прийоми розвитку когнітивних навичок здобувачів освіти розглядаються на прикладі лінгвістичного аналізу текстів, який рекомендовано здійснювати за допомогою мовно-пошукових завдань, що дають змогу студентам застосовувати отримані на заняттях лінгвістичні знання та розпізнавати функції різних мовних явищ у текстах. У комунікативній лінгвістиці наголошується, що усне та письмове мовлення може бути побудоване з використанням певного набору мовних одиниць залежно від комунікативної ситуації. Впровадження когнітивного підходу в процес навчання української мови сприяє розвитку мовної свідомості, тобто свідомому використанню мови і мовлення та рефлексії над власною діяльністю. У результаті такого навчання поглиблюються лінгвістичні знання здобувачів освіти, що означає, що вони здатні застосовувати їх у нових ситуаціях і розвивати свій творчий потенціал.

Ключові слова: когнітивна компетенція, когнітивна лінгвістика, когнітивний підхід у навчанні, когнітивні здібності, комунікативна компетенція, лінгвістичне мислення.

The article presents the idea of introducing a cognitive approach to teaching the Ukrainian language and provides basic definitions of "cognitive principles", "cognitive competence" and "cognitive skills". The purpose of the article is to clarify the role and possibilities of using the cognitive-communicative method in the process of teaching the Ukrainian language. Despite the theoretical and practical achievements in solving the problem, the issue of the system of methods for the cognitive and communicative development of students, effective technologies for the formation of communication skills remains insufficiently disclosed, which has led to the relevance of the study. The cognitive approach to education is based on the principles of awareness and activity, development and learning, coherence and consistency, and the connection between theory and practice. The three main goals of cognitive education are the formation of linguistic and meta-linguistic consciousness, the development of linguistic thinking, and education through language. Communicative methods and techniques for developing students' cognitive skills are considered on the example of linguistic analysis of texts, which is recommended to be carried out through language search tasks that allow students to apply the linguistic knowledge gained in the classroom and recognize the functions of various linguistic phenomena in texts. In communicative linguistics, it is emphasized that oral and written speech can be constructed using a certain set of linguistic units depending on the communicative situation. The introduction of a cognitive approach to teaching Ukrainian contributes to the development of linguistic consciousness, i.e., the conscious use of language and speech and reflection on one's own activities. As a result of such training, the linguistic knowledge of students is deepened, which means that they are able to apply it in new situations and develop their creative potential.

Key words: cognitive competence, cognitive linguistics, cognitive approach to learning, cognitive abilities, communicative competence, linguistic thinking.

Постановка проблеми. Нині врахування когнітивних процесів у мовленнєвій діяльності усвідомлюється як важлива умова ефективності навчання. За когнітивного підходу до навчання

особлива увага приділяється розумовим процесам і проблемі оптимальних дій здобувачів освіти. Когнітивний принцип вивчення мови передбачає активізацію пізнавальної діяльності студентів

у процесі засвоєння мовних одиниць, навчання таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, класифікація, аналогія, узагальнення. У лінгводидактиці когнітивний підхід спрямований на пізнання здобувачами освіти лінгвістичних явищ, на розробку технік і стратегій, що забезпечують володіння мовою та вдосконалення мовленнєвих умінь. Когнітивний підхід підпорядкований комунікативному. Впровадження когнітивного принципу в процес навчання, по-перше, сприяє актуалізації прихованих когнітивних здібностей особистості, по-друге, акцентує увагу на мові. Саме мова виступає як когнітивна здатність людини. Когнітивний підхід до мови реалізується шляхом аналізу лінгвістичних фактів та їхнього зв'язку з організацією понятійної системи. Завдання когнітивного навчання полягає у допомозі здобувачам освіти побудувати цю систему, тому їм необхідно надати не готові знання, а адекватні стратегії оволодіння мовою, застосування яких впливає на розвиток інтелектуальних здібностей студентів, активізацію їхньої пізнавальної діяльності, а також процедур набуття і використання знань.

Аналіз останніх досліджень. Українські дослідники присвячували свої розвідки вивченню впровадження окремо когнітивного підходу у навчання, як-от Г. Удовіченко [9], та окремо комунікативного [8]. Останнім часом методисти почали звертати увагу на ефективність взаємодії зазначених підходів у навчанні мови. У розвідках О. Вовк [1] досліджено комунікативно-когнітивну компетентність майбутніх філологів, І. Миркович [4] представлено методику навчання майбутніх журналістів іншомовного діалогічного мовлення в аспекті когнітивно-комунікативного підходу. Зі свого боку, Н. Мушировська [5], Т. Лях [3] та В. Соловйова [7] зосереджують увагу на ролі когнітивно-комунікативного підходу в оптимізації процесу викладання української мови. Існує низка робіт, присвячена вивченню когнітивно-комунікативного підходу у викладанні іноземних мов [2; 6; 10]. Попри значну кількість робіт, присвячених дослідженню когнітивно-комунікативного підходу у викладанні української та іноземних мов, ця проблема потребує подальших розробок.

Постановка завдання. Теоретико-практичні досягнення в розв'язанні порушеної проблеми не розкрили всі питання системи методів когнітивно-комунікативного розвитку здобувачів освіти, дієвих технологій формування навичок комунікації, що зумовило актуальність дослідження. Мета статті передбачає з'ясувати роль й можли-

вості використання когнітивно-комунікативного методу в процесі навчання української мови.

Виклад основного матеріалу. Когнітивний підхід у викладанні української мови ґрунтується на принципах свідомості й активності здобувачів освіти, навчання, що розвиває та виховує, системності та послідовності, взаємозв'язку теорії та практики. Принцип свідомості важливий насамперед тому, що саме він у навчанні веде до розуміння природи мовних явищ, їхнього взаємозв'язку в мовній системі, їхньої функції в мові, але особливо у власному мовленні та в тексті [11]. Свідомість, діяльність і розвиток – це основні принципи когнітивного навчання, на яких має базуватися вся система викладання української мови. Принципи, що лежать в основі когнітивного підходу, визначають і цілі навчання української мови. Однією з перших цілей є формування мовної свідомості здобувачів освіти як частини лінгвістичного світогляду, тобто сприйняття мови як об'єктивної частини світу, комунікативної системи. Фахівці в галузі методики розглядають поняття «лінгвістичний світогляд» у різних аспектах: аксіологічному, що ґрунтується на формуванні ціннісного ставлення до мови та мовлення [8]; розвиток мовної особистості в процесі навчання; активізація пізнавальної активності здобувачів освіти у процесі навчання української мови, розвиток лінгвістичного мислення [9; 11].

Розглянемо когнітивний підхід до навчання української мови та його зв'язок із сучасними тенденціями в лінгвістиці. Когнітивна лінгвістика висуває на перший план людське пізнання і вивчає його механізми через когнітивні здібності [6; 8]. Вона допомагає встановити здатність обробляти мовну інформацію (сприйняття, пам'ять, використання цієї інформації в потрібний момент), встановлювати зв'язки між мовними процесами (причинно-наслідкові, історичні відношення тощо), виконувати розумові операції за посередництвом мовних конструкцій; аналізувати та порівнювати такі поняття, як мова, культура (етнічна культура) та ментальні уявлення людей про навколишню дійсність [9; 10]. Крім того, когнітивна лінгвістика спрямована на вивчення механізмів сприйняття і породження усного та писемного мовлення, описує правила мовної логіки та породження мовної інтуїції тощо. Тому, з точки зору когнітивної лінгвістики, цілі навчання мають бути такими:

– формування мовної та метамовної свідомості: бачення світу через мову, відображення позамовної дійсності в ментальних утвореннях мови, розуміння приватної мови різних наук (літера-

тури, історії, біології тощо), розгляд мови через призму конкретної етнокультури тощо;

– розвиток лінгвістичного та критичного мислення, за якого пріоритетним є свідоме використання мови та мовлення, що потребує розвитку всіх когнітивних навичок: логіки, уяви, пам'яті, креативності, мислення та комунікативних навичок;

– виховання засобами мови (естетичне, духовно-моральне, екологічне тощо) є особливо важливим для виховання любові до своєї країни, свого народу та своєї мови, що не лише розвиває повноцінну мовну особистість, а й зрештою формує мислячу та емпатичну людину [11].

Усі три цілі можливо реалізовувати лише в тому разі, якщо перше місце в навчанні посідає ціннісне ставлення до мови, розуміння того, що мова є частиною духовної культури. Духовно-моральне, естетичне та емоційне виховання сприяє усвідомленню ролі мови для розвитку особистості, формуванню та підтримці мовних норм у мовленнєвій комунікації її носіїв, потребі в удосконаленні своєї мовленнєвої компетентності та доцільній мовленнєвій активності [3; 5]. Комунікативні методи та прийоми в когнітивному напрямі під час навчання української мови є принциповими, серед яких слід відзначити розв'язання мовленнєво-мисленнєвих задач, конструювання (реконструювання) діалогу, висловлювання, дискурсу, письмового первинного та вторинного тексту.

Когнітивна компетенція розглядається деякими вченими як формування та розвиток загальнопредметних умінь, пов'язаних з умінням ставити й досягати своїх цілей, усвідомлювати свої дії (їхні наслідки і результат), виражати свої думки усно чи письмово, систематизувати здобуті знання, уміння читати й розуміти прочитане, трансформувати виокремлену з тексту інформацію відповідно до завдання, висувати гіпотезу, аргументувати, робити висновки тощо. Однак, на наш погляд, поняття когнітивна компетенція є ширшим, оскільки включає не лише процес пізнання, а й процес усвідомлення здобутих знань, сприйняття, осмислення, зберігання та переробку інформації, активну розумову діяльність, спрямовану на пошук оптимального рішення, рефлексію власної та чужої діяльності.

Узагальнюючи різні трактування й розуміння когнітивної компетенції, визначаємо її як здатність до здійснення різних видів пізнавальної діяльності та розв'язання різноманітних життєвих і професійних проблем на основі саморозвитку, оцінювання своїх знань і можливостей їх застосу-

вання [1; 3; 4; 7]. Іншими словами, когнітивна компетенція як продукт навчання є наслідком розвитку і саморозвитку здобувача освіти. Ґрунтуючись на цьому визначенні слід виокремити такі когнітивні вміння: здобувати знання, поповнювати їх; усвідомлено застосовувати знання, користуватися сформованими вміннями в потрібній ситуації; планувати подальші кроки (дії), обмірковувати гіпотези; спостерігати, робити висновки, ухвалювати рішення; створювати та змінювати алгоритм дій; оцінювати результат своєї діяльності [10; 11]. Перелічені когнітивні вміння розвиваються в результаті застосування когнітивного навчання в процесі освітньої діяльності.

О. Вовк висуває такі «основні принципи комунікативно-когнітивного підходу: навчання мови в процесі когнітивно-комунікативної діяльності; стимулювання мовленнєво-розумової активності суб'єктів пізнання; створення автентичних умов їхньої соціалізації; урахування індивідуальних пізнавальних стилів і навчальних стратегій; розвиток і розширення простору знання; – становлення мовної особистості; формування картини світу; розвиток множинного інтелекту; контекстуальність комунікативно-когнітивної діяльності; розвиток критичного мислення; становлення здатності до концептуального структурування інформації» [1].

У своїй роботі «Роль когнітивно-комунікативного підходу в оптимізації процесу викладання української мови за професійним спрямуванням» Н. Мушировська розглядає когнітивно-комунікативні завдання як такі, «що передбачають залучення до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо» [5, с. 141]. На думку дослідниці, «основним засобом навчання мови в когнітивній методиці є текст, який є посередником між учасниками спілкування, важливим компонентом у структурі комунікативного акту між адресантом і адресатом, основним джерелом інформації, на оволодіння якою спрямована когнітивна технологія навчання» [5, с. 141].

Оскільки навчання завжди залежить від набуття навичок, а також певних знань, здобувачі освіти повинні продемонструвати такі когнітивні навички під час роботи з текстами:

– сприймати, опрацьовувати, запам'ятовувати та відтворювати в певний момент потрібну інформацію з тексту;

– генерувати у своїй уяві ідеї, моделювати, створювати та трансформувати образи, слова,

фрази, тексти, змінювати свої уявлення, перетворюючи навколишню дійсність;

– виявляти смисл у слові, реченні, тексті, визначати причинно-наслідкові зв'язки між різними явищами, будувати міркування на основі тези, висувати гіпотезу, добирати необхідні для аргументації власної позиції мовні факти у вихідному тексті тощо;

– реконструювати текст (переробляти вихідний текст і створювати свій вторинний текст на його основі), порівнювати тексти різних стилів тощо;

– будувати власне висловлення, пов'язане з інтерпретацією тексту, оцінкою героїв (подій) тексту тощо;

– розв'язувати проблемні завдання, пошукові лінгвістичні задачі, спрямовані на осмислення різноманітних мовних явищ, розуміти їхні функції в тексті;

– складати усне/письмове висловлювання (відповідь) на лінгвістичну тему, осмислено вживати слова та вирази у власному мовленні, володіти мовними засобами виразності тощо [3; 5; 11].

Н. Мушировська наголошує, що «текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо), адже на основі зв'язного тексту студенти мають змогу спостерігати функціонування явищ мови, засвоїти поняття мовлен-

невої діяльності й сформувати навички побудови і створення власних текстів» [5, с. 142].

Сутність когнітивного підходу в навчанні – забезпечити розуміння, як і для чого використовуються в мовленні мовні одиниці, розвинути усвідомлене ставлення до мови. Наприклад, працюючи над текстом, викладач може запропонувати здобувачам освіти не лише прочитати текст і зробити його аналіз, а й виявити мовні одиниці, усвідомити їхній взаємозв'язок, функції, роль у побудові «тканини твору».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу в навчанні дає змогу здобувачам освіти усвідомити, як користуватися наявними мовленнєвими знаннями та застосовувати їх у новій, зміненій ситуації, вчить рефлексії власної діяльності, розвиває творчі здібності. Текст використовується як засіб пізнання мови та функцій її одиниць у мовленні; на його основі розглядаються різноманітні мовні одиниці та їхні функції у творі. Аналіз, редагування та конструювання тексту допомагають здобувачам освіти опанувати різноманітні види мовленнєвої діяльності. Пошукові лінгвістичні та комунікативні завдання допомагають опановувати прийоми логічного мислення, сприяють розвитку усного та писемного мовлення, активізують самостійність здобувачів освіти в опануванні мовних явищ.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці когнітивно-комунікативних вправ для розвитку усного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк О. І. Комунікативно-когнітивна компетентність майбутніх філологів: нова парадигма сучасної освіти. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 500 с.
2. Канюк О. Когнітивно-комунікативний підхід у методиці викладання іноземної мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць*. Вип. 17. / ред. кол. М. П. Фабіан (гол. ред.), С. В. Голик, О. М. Гвоздяк та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2019. С. 231–239.
3. Лях Т. Комунікативний метод у професійно-орієнтованому підході до навчання української мови іноземних студентів медичних спеціальностей. *Studia ukrainica posnaniensia*, 2021. Вип. 9 / 2, С. 25–36.
4. Миркович І. Л. Навчання майбутніх журналістів іншомовного діалогічного мовлення в аспекті когнітивно-комунікативного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2020. № 74. С. 97–101.
5. Мушировська Н. В. Роль когнітивно-комунікативного підходу в оптимізації процесу викладання української мови за професійним спрямуванням. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка*. 2014. Вип. 29. С. 138–143.
6. Прохорова О. В. Сутність когнітивно-комунікативної методики викладання та її застосування при викладанні сходознавчих дисциплін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019 № 43 Т. 3. С. 56–59.
7. Соловійова В. Когнітивно-комунікативний підхід у системі лінгводидактичної підготовки студента-словесника. *Філологічна освіта: компетентнісна парадигма: матеріали Міжнародної науково-практичної заочної інтернет-конференції* (15 листопада 2019 р.). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. С. 164–166.
8. Трошина С. В. Комунікативний підхід у викладанні української мови за професійним спрямуванням. *Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць* / за заг. ред. О. Г. Шостак. К.: Талком, 2021. С. 202–205.

9. Удовіченко Г. М. Місце когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Філологія. Мовознавство.* 2014. Т. 221, Вип. 209. С. 103–106.

10. Черпак О. Когнітивно-комунікативний метод навчання іноземної мови у ВНЗ. URL: [http://eur-lex.europa.eu http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/994](http://eur-lex.europa.eu/http://confesp.fl.kpi.ua/fr/node/994)

11. Chamot A. U., O'Malley J. M. The CALLA handbook: Implementing the Cognitive Academic Language Learning Approach. URL: <http://mtweb.mtsu.edu/eslep/eslcalla.htm>